

Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra.

Írta: MELICH JÁNOS.

MEYER-LÜBKE az „Einführung in das Studium der Romanischen Sprachwissenschaft” c. művében a többi közt a paznaun-i (Tirol) *Rosanna* folyó, valamint a berni kantonban fekvő néni. *Erlach* hely nevének eredetét magyarázza (1. ^x 124, 189, ² 141, 236).¹ Magyarázata róluk ez:

A tiroli *Rosanna* folyónak *Drusiana* a római uralomkori latin neve. E latin névből a mai *Rosanna* úgy is alakulhatott, hogy a német ember a *d-ben* a *die* névelőt érezhette s ez alapon vont el a mai *Rosanna* alakot. – A ném. *Erlach* római korbéli neve *Caerelliacum*, ezt az alakot őrzi a mai francia *Cerlier* és a ném. *Erlach* is. A német név először *Zerlach lehetett, s minthogy ez alakban a német ember nyelvérzéke a *zu* (v. ö. ófn. *za, ze, zi*, kfn. *ze, o* s ζ tr.-b aj. 59, *so* stb. I. SCHMELLE II² 1068) praepositiót érezte, azért a *Z-erlach-hà* *Erlach-ot* vont el.

Az idézett példákhoz hasonló köz- és tulajdonnévi példákat olvashatunk SANDFELD-JENSEN „Die Sprachwissenschaft” c. kitűnő kis művében (1. Aus Natur- und Geisteswelt 472. Bändchen). E mű 27. szakaszában több példa társaságában olvassuk, hogy a svájci németben a *Diakonissin-t AJonissin-Ti&k* is mondják.

Arra, hogy a szó elejéről egy-egy hang vagy szótag analógiás utón eltűnhetnek, más nyelvekből is vannak példáink (1. e jelenségről még: BEUGMANN, Grundr. P 1002. § Anm. 2; WILMANS, Deutsche Gram. I³ 212).³ A szókezdetnek a fenti módon való rövidítése tulajdonképpen elvonás németül *Subtraktion*; a név SANDFELD-JENSEN szerint JESPESEN Otto-tól való.

Az ilyen elvonások természetesen csakis élő beszédben elhangzott mondatból történhetnek. Ennek kétségtelen bizonyítékát a ragos vagy praeposíciós alakban történt átvételekben látom. Ilyen biztos példa a cseh *Cáchy* helynév. A csehek a németországi *Aachen-t* régóta *Cáchy* nak hívják (1. régi adatokat GEBAUER, Slovník starocesky).[^] Ez ó-cseh, mai cseh *Cáchy* plurale tantum, s átvétel a ném. *ze Acherizu* Aachen' többes dativusi praeposíciós alakból (1. még MIKLOSICH: Denkschr. XXI,

¹ A mű harmadik kiadása nem volt a kezemben.

² Így RITTER geogr. szótárában is. MEYER-LÜBKE idézett műve első kiadásában hibásan *Cerley*.'

³ Az idézett művek e helyeire PETZ GEDEON egy. tanár úr volt szíves figyelmeztetni.

90: né m. *Z-âchen*). E praepositíós alakot csak az élő beszédben elhangzott mondatból lehetett átvenni. Az átvételkor a név megtartotta a német ζ hangot, szóvége azonban beleilleszkedett a cseh *Uhry, Vlachy-féle* több. számú nominativusban használt földrajzi nevek csoportjába.

A MEYEE-LÜBKE által idézett fenti elvonásokhoz hasonlókat a hazai német helynevek köréből is idézhetünk.

Van Szepes megyében egy falu, amelyet magyarul *Daróc-n&k* (adatok a XIII. sz. óta, I. CSÁNKI I. 256), tótul *Dravce-nak* (I. NIEDEELE, Náródop. mapa 93) hívják: Ennek a helynek a német neve LIPSZKY Rep.-a szerint *Dr autz*, BÁBDOSY, Suppl. An. terrae Scepusiensis 96 és KOEABINSKY, Lexikon 130. szerint *Autz, Der Autz*. Az *Autz* alak elvonás egy idegen nyelvi **Drauci* (I. MNy. XVI, 26) vagy *Dravce* névből. E név *dr-jében* a szepesi német a *der* névelőt érezte s ezért vonta el belőle helynévül az *Autz-ot*.

Más példáim Sopron és Mosón megye elcsatolt része területéről valók. Innen négy példám van. Mind a négy példám olyan helyekre vonatkozik, amelyek a Vulka folyó és a Fertő közt, illetőleg a Fertő vidékén fekszenek.

A Vulka folyó mentén van egy község, melyet az egész középkoron át *Szántó-nak* hívtak.

V. ö. 1360: Poss. *Zantho* ultra fluv. Selyek | 1381: Poss. *Zantho* ultra fluv. Bulka | 1390: Poss. *Zanthou*. . . iuxta flúvium Bulka alio nomine Seleg | 1401: Poss. *Zantho* penes fluv. Bulka | 1435: Poss. *Zantho*, I. az adatokat CSÁNKI III, 630.

Németül e falut *Antau-nak* (így KOEABINSKY, Lex.; LIPSZKY, Rep.; osztr.-magy. katonai térkép) és *Ontau-nak* hívják (I. Lexicon 1773; LIPSZKY, Rep.). A falu lakói horvátok és németek, a horvátok többségben vannak. E horvátok ide a XVI. sz.-ban költöztek (I. MOHL ADOLF, Horvátok bevándorlása 1533-ban: A Szent István Társulat felolvasó üléseiből 92. sz.). Ok a falut *Otava-nak* (I. LIPSZKY, Rep.), *Ottava-nak* (I. Lexicon 1773) hívják. E horvát névből való a falu XVIII., XIX. századi hivatalos magyar *Otava, Ottova* neve (I. LIPSZKY, Rep.; Lexicon 1773). A XX. sz. elején a falu régi magyar *Szántó* neve visszaállított, még pedig *Selleg-Szántó* alakban azért, mert a Vulka (régibb Bulka) folyónak a XIV. sz.-ig *Selleg* volt a neve (I. alább is). *Szántó-Antau-Otava* pedig e folyó mellett fekszik.

A név itt vázolt történetéből is kétségtelen, hogy mind a német, mind pedig a horvát név a magyar *Szántó-hói* való. Csak az a kérdés, hogyan. Én a vándorlás útját így képzelem:

Az ó-magy. *Szantou-> Szántou-ból* a németben először **Zantau*, majd amikor a ném. α -ból az osztrák-bajor nyelvjárásokban ajakműködéssel ejtett $\acute{a}$ lett, **Zántau > *Zontau* keletkezett. Hogy a szókezdő magy. *sz* a hazai német nyelvjárásokban sok esetben *c* (írva németül ζ és *tz*), tehát affrikátává lesz, arra biztos példák a következők:

magy. *Szolnok*, Mosony m. LIPSZKY, Rep. > ném. *Zanig, Zaining* Lexicon; LIPSZKY, Rep.; *Zaneg* CSÁNKI III, 687.; *Zanegg* | magy. **Szpis > *Szepis > Szepes* ~ném, *Zips* j m a g y. *Kis-Sz eben* = η é m. *Zehen* I. LIPSZKY, Rep. j magy. *Székelyhid* = ném. *Zickelhid*, LIPSZKY, Rep. | magy. *szarka, székely, sziget* stb. = erd. szász *zárka, zak^l, zieget* stb., I. JACOEI, Magy. Lehnworte im Siebb. Sachs.

Az osztrák-bajor nyelvjárásokban a *zu* helynevekben és helyet jelölő közszavakban egyszerűen *.z*-nek is hangzik, v. ö. *z, MüncWzM*

München', ζ' *Lech'zu*. Lech', ζ' *Augspürg''zu* Augsburg' | z' *Acker*, z' *Berg*, z' *Dorf*, z' *Haus* stb. 1. SCHMELLE II ^c 1068.

Ha már most egy idegenből került helynév a németben z-n kezdődik, könnyen megtörténhetik, hogy a német ember nyelvérzéke az ily z-n kezdődő helynevet a z' *Münchfi* z' *Acker-féle* szerkezetekkel asszociálja s ezek alapján elvon egy ζ nélküli nominatívusi alakot. Így keletkezett a fentebb idézett *Erlach Z-erlach-ből*. Így keletkezett nézetem szerint egy régibb ném. *Zantau*[^]-Zontau-ból a mai sopronmegyei ném. *Antau* ->~ *Ontau* is. A horvát *Otava* ~ *Ottava* a németből alakult.

Mosón megyében van egy község, melynek régi magyar neve *Antau* (1. CSÁNKI III, 686), mai német neve pedig *Andau* (1. CSÁNKI i. h., LIPSZKY, Rep., Lexicon 1773.). A falunak német a lakossága (1. Lexicon 1773 és BALOGH PÁL, A népfajok Magyarországon, 220). A falut a környező magyarság *Tarcsá-nak* (1. CSÁNKI i. h. – LIPSZKY, Rep.) és *Andau-nak* (1. CSÁNKI i. h.) hívja. Egy 1487. évi oklevélből azonban megtudjuk, hogy a falunak a középkorban *Szántó* volt a neve, v. ö. „Possessio *Anthaw* alio nomine *Zantho*” (1. CSÁNKI i. h.). A mosonmegyei ó-magy. *Szantou-hàl* a mosonmegyei németben is előbb *Zantau* lett s aztán a sopronmegyeinél vázolt úton-módon, elvonással a régibb ném. *Antau*, mai ném. *Andau*.

Hasonló az eredete a Fertő mellett Ruszttól (rég. magy. *Cil* 1. CSÁNKI III, 594) északra fekvő η é m. *Ockau*, *Oggau* község nevének (v. ö. Lexicon 1773: lat. *Okavium*, hung. *Okanf* (?), germ. *Ockau* | KORABINSKY. Lex. *Okau* | LIPSZKY, Rep.: *Oggau*). A község régi magyar neve *Szaka* (1. CSÁNKI 111,622). Amagyar névből a németben először *Zaka, Zacka[^]-*Zoka, *Zocka, majd *Zakau, *Zackau[^] *Zokau, *Zockau lett (a szóvégi ném. -a[^]-au-YSL v. ö. hogy a magy. *Kassa-bál* először ném. *Kascha* [^]-*Koscha* lett [így a XV. sz.-i oklevelekben], majd ebből *Kaschau*). A ném. *Zokau, *Zockau-nek aztán a fentebb vázolt elvonással *Okau*, *Ockau* > *Oggau* lett. A környékbeli horvát lakosok a falut *Cokulá-nak* hívják (1. Lexicon 1773, KORABINSKY, Lex., LIPSZKY, Rep.). Nem lehetetlen, hogy e horvát szókezdő c a régi német ζ szókezdetű alak kezdő hangjának megőrzője.

Negyedik példám a Vulka folyó mellett fekvő *Oszlop* falu neve. Lakosai horvátok, akik falujokat *Uslop-nak* hívják. A régi magyar név *Zaszlop* (1. CSÁNKI III, 590, 636).

A sopron-mosonmegyei németben a szókezdő magy. [^]-nek német z, tehát affrikáta is megfelelhet. A magy. *Zemenye* a sopronmegyei németeknél *Zemigdorf*, *Zemmendorf* (1. CSÁNKI III, 604, 637), a mosonmegyei *Zurány*, régi magy. *Zarán* (1. CSÁNKI III, 675), *Zarándfalva* (1. LIPSZKY, Rep.) németül *Zurendorf*, *Zurndorf* *Zundorf* (1. LIPSZKY, Rep.). Ez analógiák alapján feltehető tehát, hogy az ó-magy. *Zaszlop-ból* a németben *Zaslop[^]~*Zoslop keletkezett s ebből elvonással a mai ném. *Oszlop*, *Oszlip* (1. Lexicon 1773, KORABINSKY, Lex., LIPSZKY, Rep.).

Az elsorolt példák tanulságosak a német nyelvi elvonásra. A sopron-mosonmegyei példák azonban más tekintetben is tanulságosak. Ezek ugyanis épp olyan magyar nyelvi átvételek, amilyenek a többi közt a a következő mosón-sopronmegyei német helynevek:
* Ném. *Kitsee* (alakv. *Kiitzen*) < magy. *Köpcse*, *Köpcseny*¹ (a magyar

¹ A mosón-sopronm.-i itt tárgyalt helynevekre v. ö. Lexicon univ. r. Hungariae locorum populosorum. 1773 (Kiadva Bpest 1920). – LIPSZKY, Repertorium . . . Budae 1808. – CSÁNKI, Magyarország tört. földrajza. III. kötet. Bpest 1897.

név eredetére 1. PAIS DEZSÓ: Magyar Nyelv VIII, 301) | ném. *Góls* < magy. *Gállos, Gálos* | ném. *Pötsching* < magy. *Besenyő, Becsengő, Pecsengéd* \
 ném. *Stool* < magy. *Csáva* | ném. *Taaden* (alakv. *Taden, Tadten, Tuden*)
 < magy. *Tétény* (alakv. *Tettény, Tétteny*) | ném. *Zanegg* (alakv. *Tranig, Zane, Zaining*) < ó-magy. *Szaunik > *Szounuk*, magy. *Szolnok*.

Az ilyen átvételek feljogosítanak arra a feltevésre, hogy a mosón-sopronmegyei helynevek közül azok, amelyek magyar és német neve értelmileg egymásnak megfelelő, a legtöbb esetben a magyarból való fordítások lehetnek,

v. ö. magy. *Hegykö*, (rég. magy. alak: *Iggkü*, magyar falu): ném. *Heiligenstein* (alakv.: *Heiligstein*): horv. *Hidjka* | magy. *Német-Keresztúr*: ném. *Deutsch-Kreuz, Kreuz*: horv. *Kerostur* | magy. *Magyar-Ovár*: ném. *Ungarisch-Altenhurg* | magy. *Szarvkö* (horvát falu): ném. *Hornstein*: horv. *Voristan* | magy. *Széleskút*: ném. *Breitenbrunn* (v. ö. oklevelekben: *Possessio Praytunpron* in vulgari *Zyluskuth*. . . . *Possessio Zeleskut* in vulgari teutonicali *Pratunprun* 1. CSÁNKI III. 630): horv. *Pratipron* (alakv. *Patipron*).¹

A legtöbb esetben mondom, mert hiszen lehetséges az az eset is, hogy a magyar nyelvi név a fordított név. Biztos példát ugyan ide vágólag az elcsatolt mosón-sopronmegyei részről nem tudok. Valószínű, hogy nem ilyen a *Lajta* folyó (v. ö. ó-felném. *Lítaha*) magyar *Sár vize, Sár* (v. ö. Bécsi Kép Kr. XIX. = MELICH II. 128: *usque flumen Saar siue Leytah* | CSÁNKI III, 611, 625, 677: *iuxta fluv. Saar. . . . iuxta fluv. Saar-uize* alio nomine *L a y t h a . . .* am Fluss *Sarwiz* oder *L e y t a*) neve sem. Aligha lehetséges ugyanis, hogy az ó-felném. *Lítaha*, kfn. *Leitach*, mai ném. *Lajta* a latin *lutum* 'sár' szóval valamiképp is összehozható volna. Ha pedig ez nem lehetséges, akkor a Lajtának magy. *Sár vize* neve épp olyan eredeti elnevezés, amilyen a magyar *Fertő* elnevezés is (első adat IV. Henrik oki. 1074-ből: *Vertoive* 1. Árp. Új Oktár I. 28; magy. *Ferteu* adatokat 1. ORTVAY, Vizr. és CSÁNKI III, 589, 594, 624, 634, 679, 683). Ez elcsatolt területen sok olyan régi helynév van, amely más magyarul s más németül. Ezen helynevek közt kétségtelenül két réteg van. Az egyik rétegbe azok a helynevek tartoznak, amelyekben a német név magyar honfoglaláselőtti. Ilyen nyilván – mint fentebb láttuk – a ném. *Lajta* név s ilyen kétségtelenül Sopron ném. *Oedenburg* neve. Ilyen név azonban alig egy-kettő van. A nagyobb rész kétségtelenül olyan, ahol a német név a magy. honfoglalás után keletkezett s ahol minden egyes esetben ki kell kutatni, hogy a két név közül melyik a régibb. E második rétegbe tartozó helyneveknél azonban a magyar név a németnél legtöbbször régibb. Ez az eset pl. *Fertőszombathely* – *Neusiedel* (Nezsider), Szili – *Rust* (v. ö. CSÁNKI III. 594.: *Poss. C y 11 in teutonico Rust vocata*), *Lev e*)=*Kaltenstein*, Kismar to *ti-Eisenstadt* esetében.

E két réteg is amellet bizonyíték, hogy ez elcsatolt vidéken a honfoglalás idején alig volt számbavehető lakosság. Ez alig számbavehető lakosság közt voltak bajor nyelvjárást beszélő németek is (v. ö. *Oedenburg* és a magy. *Mosong* vallomását). A magyarság a X. és XI. sz.-ban birtokba vette ez alig lakott területeket, betelepítette s így helynevekkel is ellátta. Az általa adott helynevek részint olyanok, amelyek a magyar nyelv köz-

¹ A templomi védőszentek neveiből alakult helyneveket szántszándékkal nem vontam ide, v. ö. ezekről: SCHWARTZ ELEMÉR, A templomi védőszentek és a helységnevek: *Egy. Phil. Közl.* 48. és 49. évfoly.

neveiből fejthetők meg (v. ö. *Lüer* ‚Lövő‘, *Sár*, *Fertő*, *Köpcse* ‚Kékcse‘ stb.), részint pedig olyanok, amelyek a magyar nyelvbe került török eredetű tulajdonnevekből érthetők (v. ö. *Beleg*, a Vulka folyó régi magy. neve 1. CSÁNKI III. 630 | *Bács*, v. ö. Bécsi Kép Kr. 59. c.: in montem *B achy* és 1. PAULER I.² 129: Pándorf határában, Mosonm. | *Tétény* 1. CSÁNKI III. 687 | *Türdemez* 1. CSÁNKI III, 687 stb.). Mindez megerősíti a történelem azon tanítását, hogy ez elcsatolt mosón-sopronmegyei területeken a X., XL, és XII. sz.-ban magyar és török nyelvű lakosság volt a legnagyobb számban. A besenyő telepekről pl. ANONYMUS is, a krónikák is, meg az oklevelek is szólnak (v. ö. ANON. 57. c. – Bécsi Kép Kr. 58., 59. c. – CSÁNKI III, 682: Terra Bissenorum nomine Leguentou stb.) Hogy mi az oka annak, hogy a magyarság e területeken már a középkorban, értem a XIII-XV. sz.-ban, erősen megfogyatkozott, nem tudjuk, de nem is volt feladatunk kutatni. Nekünk csupán az volt a célunk, kimutatni, hogy ez elcsatolt mosón-sopronmegyei részek helynevei túlnyomóan magyar eredetűek s hogy e magyar nevek mellett szólnak, hogy itt a X-XIII. sz.-ban túlnyomóan magyar nyelvű lakosság lakott.

P. mester.

(Adalékok az Anonymus-kérdéshez.)

Írta: JAKUBOVICH EMIL.

Nincs még egy középkori történeti kútforrás, melynek oly gazdag hazai és külföldi irodalma volna, mint Béla király Névtelen Jegyzője „*Gesta Hungarorum*”-ának. Azóta, hogy szövegét BÉLA MÁTYÁS előszavával SCHWANDTNER JÁNOS GYÖRGY „*Scriptores Kerum Hungaricarum*”-a I-ső (2°) kötetében 1746-ban először kiadta, immár húsz híján kétszáz esztendője, néha hevesen, majd ellangyulva, de úgyszólván megszakítás nélkül folyik a vita a magyarság történetének kétségtelenül legfontosabb, világtörténelmi kihatású két momentuma, a bevándorlás és honfoglalás ezen legbeszédesebb, kerek, színes, művészies, racionális leírásának kora, hitelessége, forrásai és titokzatos szerzőjének kiléte felett. Két évszázad legnevesebb magyar tudósainak irodalmi harcába – nem sok megértéssel és jóakarattal s elfogultság nélkül mondhatjuk, még kevesebb pozitív eredménnyel – beleelegyedett számos német, osztrák, erdélyi szász, cseh, lengyel, orosz, horvát és oláh történetíró is. A meg-megújuló vita során alig maradt a huszonnégy levélnyi mű egyetlen sora, egyetlen adata is megtárgyalatlan s bár tagadhatatlan, hogy a hozzászóló régebbi történetírók is koruk színvonalán álló képzettséggel s kritikai készséggel számos részletkérdésre fényt derítettek, korára nézve csak a legutóbbi évtizedekben kezd egységes nézet kialakulni, mely szerény véleményem szerint a nyelvtörténet szemüvegén nézve még némileg módosulni fog. Hitelességének, forrásértékének megítélésében is eljutottunk már a józan középútra. Nem tartjuk a honfoglalás hiteles leírásának, mint a romantikus kor magyar történetírói, de a túlzott gyanú is kezd már enyhülni, mely főképp a német írók hatása alatt koronkint minden, egyebűn is ismeretlen, adatát kísérté. A legújabb kutatások, mondhatni, véglegesen tisztázták szerzőjének iskolázottságát, tudományos módszerét, „Cestó”-jának műfaját, hazai és külföldi forrásaihoz való viszonyát s az ősmondákon, nemzeti hagyományokon alapuló részleteinek értékét is. Örvedetes és a kérdés megfajtése érdekében mindenesetre nagy kihatást ígérő jelenség, hogy nyelvészeink figyelme is mindjobban feléje fordul, kezdik már értékelni magyar, szláv, bolgár s török személy-, hely- s közneveinek, ortografiájának nagy nyelvtörténeti becsét s korhatározó fontosságát. Béla király jegyzőjének kiléte azonban számtalan találgatás után, mindezt ideig ismeretlen, titokzatos személye ma csak úgy, mint 1692-ben *Anonymus, Névtelen*.¹

¹ *Anonymus-nak* először NESSEL DÁNIEL nevezi 1692-ben Bécsben megjelent „*Sciagraphia*”-ja 29. l.: „Anonymi quidem, sed Regis Belae Notarij Historia Hungarica de VII. Primis Hungariae Ducibus.” Kiadását is ő vette tervbe. A magyar irodalomban legelsőben CZVITTINGER DÁVID nevezi így „*Specimen Hungariae Literatae, Francofurti et Lipsiae, 1711*” c. munkájához csatolt „*Bibliotheca scriptorum, qui extant de rebus Hungaricis*” 50. l.

Sajnálatos elnézés folytán e kérdés megfejtését, mely a régebbi írók vitájának egyik főprobléniája volt, az utóbbi évtizedekben szavának súlyával éppen az a nagynevű palaeographusunk és diplomatikusunk akasztotta meg, kinek a legtökéletesebb Anonymus-kiadást köszönhetjük. Tanítványi hálával, mesterem e tévedését óhajtom jóvátenni, midőn az évszázados Anonymus-kérdés e részletének mindezideig ingadozó sárt pontját igyekszem tanulmányomban a további kutatások számára szilárd alapra helyezni.

A sarkpont Anonymus „*Gestá*”-jának két kezdőszava: „*Pdictus magister*”, a megfejtés kulcsa az első szó palaeographiailag helyes olvasása s az elolvasott szónak diplomatikai adatokkal igazolt, helyes philologicus értelmezése. A száznolcvanéves vita egész kis könyvtárra terjedő irodalmában számtalan hamis vélemény, hypothesis és hibás magyarázat merült fel a kérdés megoldására döntő jelentőségű első szó olvasására és értelmének megfejtésére. A vita folyamán hitelre talált és köztudatba átment hamis nézetekre, bár felsorolásuk kissé hosszas, kénytelenek vagyunk kitérni, hogy megcáfolásukkal a helyes olvasást és valódi értelmet megállapíthassuk.

SCHWANDTNER említett 1746. évi első (2°, Bécs), 1765. évi második (8°, Nagyszombat) és 1766. évi harmadik (4°, Bécs) kiadása, úgyszintén ezek szövegét követő négy (az 1747. évi kassai, 1747. évi kolozsvári címlap-kiadás, 1765. és 66. évi *Calendarium Tynaviense*-ben megjelent és az 1772. évi kassai) lenyomat¹ Anonymus kezdő szavait „*Praedidus magister*”-nek olvassa. BÉL MÁTYÁS-nak a három SCHWANDTNER-féle kiadás elé nyomtatott Praefatiója adja az első magyarázatot ez olvasáshoz. Eszerint a mű IV. Béla-kori s másolatban maradt fenn. A szerzőnek és N. barátjának neve, kinek művét ajánlotta, az eredeti kódex címlapjának frontjára a római levelek ünnepélyes salutatioja: „*M(arcus) T(ullius) C(icerone) – Bruto S(alute)*”² mintájára volt kiírva. A lusta s hanyag másoló, a ma meglévő bécsi kódex írója azonban e szavakat elhagyta s megfosztott bennünket annak lehetőségétől, hogy e neveket valaha is megfejtessük, mert a mű következő lapon kezdődő Prológusának élén álló „*Praedidus*” szó a szerző teljesen kiírt, de a másolatban elhagyott nevére mutat csak előre.² A nagy tudású BÉL erőszakolt magyarázata húsz éven át hitelre talált, a következő kiadások változatlanul lenyomatták Anonymus így olvasott kezdőszavát.

Az első, ki ezen olvasás és magyarázat helyességét 1766-ban kétségbe vonta, sőt kemény szavakkal megtámadta, KOLLÁR ÁDÁM, a bécsi udvari könyvtár besztecebányai származású custos primarius-a volt. Az ambrasi várból 1665-ben Bécsbe került Anonymus-kódexünk első említőjének, PETRUS LAMBECIUS-nak³ az udvari könyvtárról irt kommentárjait kiadva, hozzá irt Supplementumában „*turpis error*”-nak minősíti SCHWANDTNER „*Praedidus magister*” olvasását s BÉL magyarázatát „*nam audor studio modestiae magistrum se magis did, quam esse scripsit, qui titulus in scolis Arabicis et olim et nunc perhonorificus et inde domum relatus nostra etiam memoria, praesertim Protonotarium axiomata ornat*”.⁴

¹ SEBESTYÉN GYULA, Ki volt Anonymus? I. k. XL-XLI. és 3.; Magyar Honf. Kútfoi 358. 1-7.

² SCHWANDTNER, *Scriptores*, 1746. 2° I. Praefatio VIII.

³ *Diarium Sacri Itineris Cellensis*, Vindobonae, 1666. Additamentum II. 267.

⁴ ADAME FRANCISCI KOLLARII ad PETRI LAMBECHII *Commentarium de Aug. Bibliotheca Librum Primum Supplementa*, Vindobonae, 1766. I. 686-87. hasáb.

Betű szerint ide iktattuk KOLLÁR nagy tudásra valló magyarázatát, mert annak első része, t. i. hogy a szerző csak *szerénykedésből* nem nevezi magát mesternek, hanem „*mesternek nevezett P.*”-nek, – mint alább látni fogjuk – egyetlen helyes magyarázata Anonymus kezdőszavainak. Másfél század alatt rengeteg tinta elfolyt hibás találgatások igazolására, jeles tudósok egész köteteket írtak Anonymus kilétéről egy betű hibás olvasása alapján. Mások elfogadták a helyes „*P. dictus magister*” olvasást, de nem értették meg a hazai középkori latinságban szokatlan, szinte példátlan szerkezetet s való értelmét teljesen félremagyarázták, míg végre 1906-ban néhány magyarországi oklevél analog adata alapján ERDÉLYI LÁSZLÓ találta el újra a „*dictus*” helyes értelmét.¹

KOLLÁR magyarázatának második részét, mely szerint az így alkalmazott *magister* címet (illetve talán annak arab megfelelőjét) az arab iskolákból hozták haza első külföldre került tanulóink – nem ismerve az arab főiskolák grádusait végzett tanulók címeinek nomenklaturáját – fenntartással kell fogadnunk. Nálunk az első *magister* Guden 1079-1082 körül kelt adománylevelében szerepel: „*Gerardus magister.*”² Úgy ez, mint a Szt. Gellért-legenda néhány *magistère*³ még nem főiskolai címként viseli e titulust. Alább látni fogjuk, hogy a Névtelen Jegyző mint tényleges főiskolai címet a legnagyobb valószínűséggel a még egyetemmel nem szervezkedett párisi egyházi iskolák valamelyikéről hozta haza.⁴ Ennek tudatában, inkább csak KOLLÁR nagy ismereteinek megvilágosítására említem fel az előtte bizonyára még ismeretlen adatot, hogy az első magyar magisterek egyike, *magister Thaddaeus Ungarns* 1175-ben tényleg a „*doctrina Arabum*” székhelyén, az időben a keresztény-platonikus és arab-aristotelikus tudomány központján, a Parisnál is többre becsült Toledóban tanult s ott revidálta, vagy talán görögből vagy latinból arabra fordította PTOLEMAEUS *Μεγάλη οννταζις-na.*⁵

KOLLÁR volt tehát az első, ki felismerte Anonymus kezdő *P.* betűjében a szerző nevét rejtő siglát. A siglából a szerző nevének megfejtését is megkísérelte, megnyitván ezzel azon tudósok és nemtudósok légiónyi sorozatát, kik miután I. Béla egyetlen, töredékes szövegben fennmaradt szegszárdi oklevelében (1061) nincs nótárius említve, II-IV. Béla koráig gyanúba vettek minden *Péter, Pál* és *Pous* nevű királyi jegyzőt, alkancellárt és kancellárt, egész sereg prépostot, püspököt és érseket s ki-ki saját érveivel igyekezett bizonyítani, hogy jelöltje személyében megtalálta II., III. vagy IV. Béla király történetíró jegyzőjét.⁶ Látni fogjuk, hogy kiinduló pontjuk helyes volt, de kellő oklevélpublikációk, a hazai forrásanyag és külföldi analógiák ismerete és régi történettudásaink

¹ A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Akadémiai Értekezések a tört. tud. köréből XXI.3. 1906. 5. 1. 1. jegyz.

² FEJÉRPATAKY: Oklevelek II. István korából. 8. 1.

³ ENDLICHER, Monumenta Arpadiana 211., 213., 219.

⁴ V. ö. HAJNAL ISTVÁN, Írástörténet, 1921. 77-83., SEBESTYÉN i. m. II. 73., 87-93.

⁵ Kézirata Firenzében. Irodalomtört. Közlemények VIII. 1898. 139-145. – FINÁCZY, A középkori nevelés tört. 295.

⁶ Más névről a *P.* sigla alapján nem esett, de nem is igen eshetett volna szó; *Pancratius, Paternus, Patricius, Paschasius, Paschalis, Peregrinus, Primogenitus, Pontius, Prodanus, Procopius* stb. nevek előfordulnak ugyan középkori onomatológiánkban, de ily nevű kancelláriai alkalmazottakat nem ismerünk. A IV. Béla, felesége Mária és V. István kancelláriájában szereplő Túrje nemzetségbeli *Philippust*, a későbbi esztergomi érseket, senki sem hozta szóba, kései koránál fogva ma sem jöhet számításba.

jórészének hiányos művelődés-, társadalom- és nyelvtörténeti, diplomatikai és palaeographiai felkészültsége híján a kérdés a meddő találgatások özönébe fulladt.

Mindjárt maga KOLLÁR is nagyot hibázott, midőn a helyes alaptól kiindulva, merő ötletből egy *Péter* nevű aradi prépostban, ki szerinte IV. Béla alkancellárja lett volna, kereste a „*Gesta*” íróját. Már PRAY GYÖRGY felvilágosította, hogy IV. Bélának sohasem volt Péter nevű alkancellárja, hanem igenis V. István ifjabb királynak (1266-1270) s később erdélyi püspök lett.¹

KOLLÁR későbbi műveiben még kétszer változtatott nézetet, utoljára az „*Amoenitates*”-ben (1783) III. Béla korához pártolt.

A XVIII. század legélesebb eszű magyar történétírója, PRAY GYÖRGY 1774-ben, az imént jegyzetben említett „*Dissertationes Hist. Criticae*”-ben (70-71. l.) fejt ki a kezén számtalanszor megfordult kódex kezdőszaváról kialakult véleményét. Az initiales P. betűben siglát lát, bár nincs utána pont s a következő betűk hézag nélkül tapadnak hozzá, de rövidítő jel sincs fölötte, pedig ezt a kódex írója következetesen használja. Nincs hát jogosultsága a „*Praedictus*” olvasásnak már csak azért sem, mert semmit sem lát a krónikában előrebocsátva, amire az „előbbnevezett” szó vonatkozhatna. Mindenki tudja, hogy a középkorban ily sigla mögé személyneveket, mint Pál, Péter, volt szokás rejteni. Hogy melyik volt ezek közül a szerző neve, ki fogja következtetni úgyannyira, hogy joggal nem is foglalhat többé helyet a *névtelenek* sorában. *Pál* pozsonyi majd székesfehérvári prépostra, előbb IV. Béla alkancellárjára (1259-62), később Mária királyné kancellárjára (1263-70) és veszprémi püspökre adta súlyos szavazatát.

Hosszas volna és kitérített célunktól nagyon eltérítene, ha tovább akarnók részletezni az Anonymus-vita első, leghevesebb, többször ismertetet² korszakának meddő kísérleteit. Csak KATONA ISTVÁN kutatásairól kell még megemlékeznünk, mert a vita további folyamára a legmaradandóbb hatást gyakorolta. Kezdetben I. Béla kora felé hajlott, majd II. István 1124. évi, később hamisnak bizonyult átírólevelén akadván megtekintete, elfogadta PRAY siglás magyarázatát s az oklevelet megpecsételő *Péter* budai prépostban kereste a „*Gesta*” szerzőjét, ki később bizonyára II. Bélának is notáriusa lehetett.³

Nemcsak KATONA álláspontja, de az egész vita is fordulópontra jut az 1788-ik esztendőben. „*Amicum responsum ad Hypercriticon Georgii Szklenar*” című füzetecskéjében SPIESZ közlése nyomán⁴ először hívta föl KATONA ez évben tudósaink figyelmét III. Bélának az írásbeliség elrendelését is megemlítő, azon fontos 1181-ik évi oklevelére, melyben kiállító gyanánt P. siglával, majd kiírt névvel PÁL királyi notárius, később erdélyi püspök szerepel (*Pauli mei notarii, nunc autem episcopi Ultrasilvani. . hoc cyrographum factum est a P. Ultrasilvano episcopo*). Hiába

¹ PRAY, *Dissertationes Hist. Criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, Vindobonae, 1774. 73., FEJÉRPATAKY, A királyi kancellária 103-110., 119., HAJNAL ISTVÁN, IV. Béla kir. kancelláriájáról, Turul, 1914. Monoszló-nemzettségbeli Pétert, 1270-től erdélyi püspököt, ki V. Istvánnal Kún Erzsébet nővére révén sógor-ságba is keveredett, tudomásunk szerint egy oklevél sem nevezi korábban *aradi prépostnak*. V. ö. JAKUBOVICH, Kun Erzsébet nőtestvére, Turul, 1922-23., 17.

² SEBESTYÉN i. m. I., KUBINYI FERENC, Béla király Névtelen Jegyzőjének kora és hitelessége. 1904. I – II.

³ *História Critica primorum Hungariae Ducum* 16.

⁴ *Archivische Nebenarbeiten I. 1785.* 140.

mutatta ki már ENGEL J. KERESZTÉLY, hogy ezen Pál mint választott kalocsai érsek 1190 körül elhunyt s így nem érvén meg III. Béla 1196-ban bekövetkezett halálát, nem lehet azonos a magát néhai jóemlékezetű királya jegyzőjének nevező Anonymussal. KATONÁN kívül ezen Pál személyében keresték eddig még a legtöbben: SCHWARTNER MÁRTON, a szász EDÉK JÓZSEF, az oláh MAIOR PETER, SÁNDOR ISTVÁN, SZIKMAY ANTAL, HORVÁT ISTVÁN, RÉSŐ ENSEL SÁNDOR, sőt egy oklevél hibás olvasása alapján még PAULER GYULA is a Névtelen Jegyzőt.¹ A kritikus oklevélre alább⁷isszatérünk.

A magyar történelmi forráskritikát megteremtő irodalmi harc majd félszázados első korszakának lezárására adta ki 1802-ben ENGEL saját Supplementumával megtoldva CORNIDES DÁNIEL kitűnő posthumus munkáját, a „*Vindiciae Anonymi*”-t, mely az Anonymus kutatásnak mindmáig egyik minden részletkérdésre kiterjedő, legalaposabb kátéja. A nagy tudású szerző nem egy megállapítása ma is megállja a helyét. Egész a legújabb korig elhittük pl. azon vélekedését is, hogy a kódex első levelének recto lapját azért hagylak üresen, hogy reá később a miniátor a kor szokása szerint a könyv címét különböző színű díszítések- és szép rajzokkal cifrázva – szóval initiales betűkkel – kifesse.² Ma már tudjuk, hogy az lap egész más okból üres és nem a mű díszes címét szánták rá.³

CORNIDES a Névtelen Jegyző korát elég helyesen, 1145-1235. közti időre szorítja. A személyének megfejtésére szolgáló kiinduló pont, a „*Pdictus magister*” olvasását azonban kitűnő palaeographus és diplomatikus létére is alaposan elhibázta. Megfigyelve a kódex következetes írásmódját, elvetette SCHWANDTNER „*Praedictus*”-os olvasását, de KOLLÁR siglás „*P. dictus*” olvasásához sem csatlakozott, sőt a legnagyobb mértékben megbotránkozott azon. Sohasem hallotta, – úgymond – hogy valaki szerénykedésből „*dictus magister*”-nok írta volna titulását „*magister*” helyett. A régi emlékekben még nyomát se találta az ily formulának. Tökéletesen ellenkezik – szerinte – őseink szokásával és a középkori latin stílussal a címnek ily módon való lecsökkentése. Avagy a mostani vagy a régi magyarok közül csak egyszer is nevezte-e valaki magát: „*Stephanus dictus palatinus*”-nak, „*Laurentius dictus comes*”-nek, vagy „*Petrus dictus magister*”-nek? Egyedül Béla király Névtelen Jegyzője használta volna e lehetetlen formát, szerénykedésből?⁴ Sejtelve sem volt róla, hogy bátor tagadásával tudásának hiányos voltát leplezi. A „*Pdictus*” – szerinte – egyszerűen hibás olvasás „*Bdictus*” vagyis „*Benedictus*” helyett. Megállapította már előbb, hogy Anonymus bécsi kódexe másolat, még pedig nagyon hibás másolat, ezt a hibát is az ügyetlen másoló, illetve a kezdőbetűket rajzoló miniátor hibájául rója. A gyanúba vett *Benedek* meg lehet akár az a Ega vagy Erga fia Benedek, a királyné kancellárja is, ki 1218-ban a Szentföldről hazatérő II. Endre elé ment, miként ezt a Budai Krónika, a Bécsi Képes Krónika és THURÓCZI is megírja.⁵

A Spiesz-féle 1181. évi oklevél és CORNIDES minden részletkérdésre kiterjedő tanulmánya hosszabb időre lelohasztotta a vita hevét. Történetíróink, ENGEL, FESSLER, BÁRDOSSY, BUDAI ÉZSAIÁS, HORVÁT ISTVÁN,

¹ Századok, 1883. 97-98., SEBESTYÉN id. m. II. 61-66.

³ *Vindiciae Anonymi* p. 2.

³ Magyar Nyelv 1925. 27.

⁴ *Vindiciae*, 163-164.

⁵ THURÓCZI IL 73. cap., M. FLORIANUS, *Hist. Hung. fontes domestici*. II. 222.

KERESZTÚRI stb. ébren tartották ugyan a kérdést, de nem vitték közelebb a megoldáshoz. A múlt század elejének irodalmából SÁNDOR ISTVÁN kitűnő, nagyrészt még ma is használható Anonymus-onomasticonát és helynév-magyarázatait tartjuk legnagyobb nyereségnek.¹

VÖRÖSMARTY 1825-ben megjelent „Zalán futásának nemzet-serkentő hatása új figyelmet ébresztett a honfoglalás története iránt. A közérdeklődés kielégítésére ENDLICHER ISTVÁN LÁSZLÓ, a bécsi udvari könyvtár őre, 1827-ben sajtó alá adta Anonymus első jegyzetes kiadását, mely a szöveget „*P. dictus onagister*” szavakkal kezdi. Ennek értelmében felesleges volt igazolnia az első lap üres voltát, mégis kevés változtatással elmondja CORNIDES-nek a díszes címlap elmaradásáról való téves vélekedését. (3.1.) Itt említjük meg, hogy 1848-ban Sanctgallenben kiadott „Monumenta Arpadianá”-jában Anonymus szövegét az 1827. évihez hasonló kezdettel közli.

Nem mulaszthatjuk el, hogy a legtermékenyebb magyar oklevél-publikáló, FEJÉR GYÖRGY, véleményét ne közöljük a megoldásra váró szövegkezdés kérdésében. A Tudományos Gyűjtemény 1828. évfolyamában így szövegezi ezt meg „Béla királyunk' jegyzőjének idejekoráról” Y. sigla alatt irt értekezésében: „Soha el nem hittem, hogy e' munkája előszavainak olvastatása: „*Praedictus Magister ac quondam...*” helyes legyen; így, BÉL MÁTTYÁS után nem olvassa azokat *többé senki*. Kétkem azt is, hogy helyes legyen ezen olvastatása: *P. dictus Magister*, mint olvasta azokat legu. ⁷bban ENDLICHER ISTVÁN is, mert se *Petrus*, se *Paulus, dictus Magister* nevezettel, a' Históriai, vagy a' Diplomatikai kútfőkben *elő nem fordul*: és a' kéziratban a' *P.* betű után pontbökés nincsen; mint láthatni annak mássában, T. ENDLICHER kiadása szerint. T. CORNIDES DÁNIEL után pedig: „*Benedictus Magister*”-t erőltetés nélkül nem olvashatni. Illy különbféle olvasások és ezen észrevétel után, hogy a' lemásolat több helyen hibás,² bátorkodom azon előszókat olvasni: „*Petrus Magister*”, ezen szót „*Petrus*”, a' vigyázatlan másoló könnyen olvashatta és írhatta „*Pdictus*” jegyekkel. Ez az olvasás: „*Petrus Magister*” semmi kritikai vagy Diplomatikai észrevételekbe nem ütközik.”³ Ezen Péter mestert II. Béla jegyzőjének tartja, miután azonban II. Bélának általa ismert hét oklevelében Péter nevű jegyzőről nincs szó, 1138, 1139-ben pedig már más nevű jegyzőkről olvasunk, azt hiszi, hogy II. Béla országlása elején szerepelhetett jegyzőként s azonos Péter fehérvári préposttal, kit Prágai Kozma évkönyveinek folytatója szerint II. Béla 1134-ben Lothár császárhoz követségbe küldött.⁴ Annál is inkább elfogadhatónak véli feltevését, mert tudnivaló, hogy később is többnyire a fehérvári prépostok voltak a királyi jegyzők. Ez állásából 1135-ben a győri püspöki székebe ült. Műve előszavában említett N. barátja pedig bizonyára az a Miklós volt, ki 1148-ban „*Nicolaus capellae regiae praesidens*” és 1156-ban „*sigittator*” minőségben szerepel II. Géza kancelláriájában.

FEJÉR GYÖRGY radikális megoldásával kimerítettük a magyarázatok, valahány csak fölmerült Anonymus kezdőszavainak olvasására, amit ezután írtak a kérdésről történelmi-irodalmunkban, az – sajnos – inkább a tévedések, mint a feltalált igazság ismételtetése volt.

¹ Sokféle, Győr, VIII. 1801., XI. 1808.

² L. CORNIDES, Vind. p. 19., ENDLICHER p. 9.

³ Tud. Gyűjt. 1828. VI. 98.

⁴ V. ö. Mon. Germ. Hist. Scriptures IX. 139. 1134. év.

Helyrehozhatatlan hibát követett el SZABÓ KÁROLY 1860-ban, midőn – egyébként máig legjobb – Anonymus-fordítását nem KOLLÁR helyes magyarázata szerint „*Mesternek nevezett P.*”, hanem SCHWANDTNER olvasásához visszatérve, „*Megnevezett mester*” szavakkal kezdte. A XIX. század második felének ifjú nemzedéke már nem az eredeti latin szöveget, hanem a magyar fordítást olvasta s megtanulta SZABÓ KÁROLYnak a bevezető szavak mellé jegyzetben adott, BÉL, COENIDES és ENDLICHES vélekedéseiből összekombinált s az utolsó betűig hibás magyarázatát: „Miért nevezi magát a szerző itt az előbeszédben *megnevezett mesternek*, holott nevét máig sem tudjuk, csak úgy fejthetjük meg, ha tudjuk, hogy a bécsi császári könyvtárban lévő azon XIV-ik századi kéziratnak, melyben maradt fenn egyedül névtelen jegyzőnk ezen munkája, első lapja üresen van hagyva. Ez kétségtelenül azért történt, hogy oda a munka címe és így szerzőjének neve is, a középkori kéziratokban divatos cifra, festett betűkkel, mellyek írása sok időt, munkát és ügyességet kívánt, vagy maga a másoló, vagy a betűfestő által díszesen följegyeztessék. Miután azonban e szándék kivitele elmaradt: szerzőnk nevének megtudásától mindeddig meg vagyunk fosztva.”¹

SZABÓ új szövegezésű tanítását azután a legutóbbi félszázad történelmi irodalmában néhány tudósunk (HUNFALVY PÁL, MÁTYÁS FLÓRIÁN, PAULEE GYULA, MAECZALI HENRIK, EEDÉLYI LÁSZLÓ és legújabban HÓ MAN BÁLINT) kivételével mindenki elfogadta, a legmagasabb színvonalon álló szakmunkákba csak úgy belekerült, mint a tankönyvekbe, így tanítják ma is. A „*P. dictus*”-os olvasás kisszámú híve is csak labilis, így is, úgy is magyarázható palaeographiai érveléssel tudta álláspontját védelmezni, de ezért is könnyen elérte a vád, hogy Anonymus nevének kitalálását akarja a *P.* kezdőbetűvel megkönnyíteni. A végleges névtelenségre kárhóztatott jegyzőt SZABÓ KÁROLY egyébként, ebben is a legkevésbé elfogadható véleményt követve, mint előtte BÁRDOSSY JÁNOS (1802), KERESZTURI JÓZSEF (1812), SELIG CASSEL (1848) és TOLDY FERENC (1853-73) s utána VASS JÓZSEF (1865), FOLTINY JÁNOS (1871-1885), THIERRY AMADÉ (1872) és KUBINYI FERENC (1904), I. Béla király nótáriusának tartotta.

Miként a XVIII. század végén és a XIX. elején Anonymus történelmi hitelét és forrásértékét végtelenségig lebecsülő német és szláv írók: THUNMANN (1774), GEBHARDI (1778), GATTERRE (1792), SGHLÖZER (1795), SZKLENÁR (1784-88), DOBROVSKY (1827) stb. hosszú sorával szemben a magyar történetírók egész gárdája állt sorompóba a „magyar történetírás atyja”-nak védelmére, a XIX. század 60-as, 70-es éveiben is élénk visszhangja támadt történetirodalmunkban BÜDINGEE (1858), EDUAED KÖSLEE (1860), RÓBERT ROESLEE (1871), Palacky s mások többé-kevésbé rosszhiszemű s éles kritikájának. Míg I. Béla korának fentemlített hívei készek voltak a honfoglalás és kalandozások mondáiról még könnyen tudomást szerezhető XI. századi királyi jegyző minden sorát védelmükbe venni, addig HUNFALVY PÁL (1860-76) s követői, SALAMON FEEENC s később MARCZALI HENRIK is (1877, 1879, 1880, 1882, 1895) túlzó szkeptizással bíralták IV. Béla nótáriusának kései, tudákos meséit. A két véletlet kiegyenlítő középútra legelőbb MÁTYÁS FLÓRIÁN (1866-83) és PAULEE GYULA (1877, 1883, 1893, 1900) lépett. A felélénkült vita során természetesen szőnyegre került a „*Gesta Hungarorum*” kezdő szavainak, a „*Pdictus magister*”-nek s vele kapcsolatosan a névtelen szerző kilétének

¹ Pest, 1860.

kérdése is. SZABÓ KÁROLY magyar szövegének szuggesztív hatását említettük s kárát látni fogjuk. Sajnos MÁTYÁS FLÓRIÁN akadémiai felolvasásai (1866, 67, 70, 71, 78) hozzáférhetetlen kéziratokban maradtak s így nem ismerjük indítóokát, miért csatlakozott KOLLÁR S követőinek helyes álláspontjához. A „*Historiae Hungaricae fontes domestici*” címen megindult forráspublikációjának II-ik kötetében (1883) „*Magister P.*”-ről beszél, Anonymus „*Gestá*”-jának szövegét is „*P. dictas magister*”-vel kezdi, jóllehet a Praefatio II-III. lapján betűszerint közli ENDLICHERnek az üresen maradt első lapról és a reá szánt iniciális címről szóló meséjét. A 246-302. 1. olvasható „*Observationes*” és „*Disquisitio de aetate Anonymi Belae regis notarii*” c. értékes jegyzetei, melyek alapján – történetíróink – (PAÜLER, FEJÉRPATAKY, SEBESTYÉN, ERDÉLYI, HÓMAN) szerint – véglegesen eldöntöttnek lehet tekinteni, hogy Anonymus III. Béla jegyzője volt, a szövegkezdet kérdéséről egy szóval sem nyújtanak felvilágosítást. Egyes jelenségekből következtetem csak, hogy akadémiai felolvasásaiban erről is lehetett szó. HUNFALVY PÁL pl. bizonyára e felolvasások hatása alatt a „Magyarország ethnographiájá”-ban a siglás olvasást elfogadva, de a „*dictus*” való értelmét nem ismerve, „*P.-nek nevezett mester*”-ről beszél (1876, 276. 1.).

Az 1877-79. években két ifjú tudós, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és MARCZALI HENRIK közt heves vita kerekedett e szövegkezdő szavak olvasása és értelmezése felett. FEJÉRPATAKY a Figyelő III. évfolyamában megjelent cikksorozatának „Történetírás az Árpádok alatt” c. fejezetében (272. 1.), bizonyára MÁTYÁS FLÓRIÁN említett fölolvasásai alapján III. Béla kora, de a „*Praedidus*” olvasás mellett, MARCZALI az Egyetemes Philológiai Közlöny 1877. I. évf.-ban „Béla király jegyzője” c. forrástanulmánya keretében (371. 1.) a „*P. dictus*” olvasás alapján IV. Béla *Pous* nevű nótáriusa (1266, 1275) mellett foglalt állást. FEJÉRPATAKY a Figyelő következő évfolyama februári számában, név nélküli, rövid közleményben élehangú bírálat tárgyává tette MARCZALI álláspontját: „Az Anonymusnak a bécsi udvari könyvtárban őrzött codexe (Cod. Lat. 514, azelőtt Hist. Prof. 671) ez ismeretes szavakkal kezdődik: *Pdidus magister*. Ezt mindenki, akinek csak egy csöpp palaeographiai gyakorlottsága van, első pillantásra is *Praedidus-nak* fogja olvasni és nem *P. didus-val*. Azon eljárás tehát, hogy az Anonymus nevét P. betűvel kezdődő nevekben keresték, mint *Petrus, Paulus, Petrus Vilcina* stb., mind alaptalan föltevések, melyek olvasási hibában gyökeredzenek. Már FEJÉR GYÖRGY megjegyezte., hogy *dictus* igenév *praedidus* – *megnevezett* – értelemben az egész középkorban ismeretlen; *dictus* igenis előző ily alakban pl. „*Johannes dictus mag nus*”¹ stb. „Maradjunk tehát csak a régi Anonymus név mellett mindaddig, míg a névtelen nevét más utón ki nem tudjuk; a végzetes P. betű azonban célra nem vezet. Ha az Anonymus bécsi codexének írója a P betűvel siglát akart volna jelezni, azt nem kötötte volna össze a *dictus*-szal, hanem úgy írta volna, mint a szöveg harmadik sorában: nótárius *N. suo dilectissimo amico*, vagyis ponttal választotta volna el a következő szótól.”^x

MARCZALI a Századok 1879. évfolyama 170. 1. rövid jegyzetben válaszol a névtelen támadásra: „A Codexnek ismételt figyelmes áttanulmányozása alkalmával meggyőződtem és meggyőződhetik mindenki, hogy a P *dictus* a kézirat kezdetén nem lehet *Praedidus-nak* olvasni. Szol-

¹ Figyelő 1878, 158.

gáljon ez válaszul FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ megjegyzésének. (Figyelő, 1878, febr.)” „Ha a P. nem épp oly rövidítés, mint a szintén a dedicatióban álló N., mit legvalószínűbbnek tartok, CORNIDES nézete volna legplausibilisabb, hogy *P-dictus Benedictus-hél* van elferdítve. Benedictus nevű jegyzője IV. Bélának is előfordult, Pous testvére.”

FEJÉRPATAKY válaszában (u. o. 249-52. 1.) elvállalja a névtelen cikk szerzőségét s még hevesebben védi álláspontját: „Teljesen hiábavaló és alaptalan fáradozás a „*Gesta Sung ar or um*” szerzőjét egy P. betűvel kezdődő királyi jegyzőben keresni, mert a Codex legelső sorának legelső szavát csak *Praedictus-nak* és nem *P. dictus-nak* lehet olvasni.”

„Csaknem egyforma számban vannak mindkét vélemény hívei; egyik „*megnevezett mester*”-, a másik „*P. nevezett mester*”-rel hiszi a Codex bekezdését visszaadhatni. Az első esetben tehát a P betű a *Prae* rövidítése, második esetben sigla és alatta egy P-vel kezdődő név értendő.” „A dolgot elsőben is palaeographice kell eldöntenünk, azután nyelvtani oldalát tekintenünk.” A kódex hosszas tanulmányozása alapján meggyőződésévé vált, hogy „első szavát csak *Praedictus-nak* lehet olvasni. Palaeographiai dolgokat utóvégre is csak autopsia útján lehet eldönteni s így állításom bebizonyítására én sem hozhatok fel okoskodásokat, miként MARCZALI sem hozott fel a magáénak támogatására”. Újra ismétli, hogy a kezdő P nem tekinthető siglának, mert „a *dictus* szorosán mellé van írva, a kettő közt nincs egy vonalnyi tér sem hagyva”. Ellenben siglával írja Anonymus barátjának nevét, kinek munkáját ajánlja „.N. suo dilectissimo amico”. Az N elé és mögé is pontot tesz. Arra a kérdésre, hogy hol maradt a P fölül a signum contractionis, a rövidítő jel? válasza az, hogy az „ily díszes initialisoknál rendszerint el szokott maradni”. „Ezek a palaeographicus okok – folytatja tovább, – de *linguisticus* tekintetek is arra kényszerítenek, hogy *Praedictus magisteri* olvassunk *P. dictus magister* helyett. „P. (vagy hogy MARCZALI Irvpothesisével éljünk), *Pous dictus magister*” kettőt jelenthet: vagy a „*megnevezett Pous mester*”-i, vagy a „*mesternek nevezett Pous*”-i. „Az elsőt a középkor latin nyelve - s ezt bizonyíthatja akárki, aki abban némileg jártas – sohasem fejezné ki ily alakban, hanem: „*Dictus* (vagy még inkább: *praedictus*) *Pous mag ister*.”¹¹ A második jelentése pedig még ismeretlenebb a középkorban s *nem hiszszük, hogy MARCZALI, vagy bárki más, arra egyetlen egy példát képes lenne fölhozni.* Amint a palaeographiai oldalhoz gyakorlott szem, úgy a linguistichoz gyakorlott hallás szükséges s nem kételkedünk, hogy MARCZALI, ha kissé jobban meggondolja a dolgot, a *Pous dictus magisteri* mindkét jelentésében lehetetlennek fogja tartani.” Megemlíti még FEJÉRPATAKY, hogy megmutatta a codexet a legismertebb és legtiszteltebb nevű palaeographusoknak s azok legelső pillantásra *praedictus-nak* olvasták a sokat vitatott, kérdéses szót. Összegezve egész véleményét, kimondja, hogy az eredeti codex első lapján a cím ilyesformán lehetett írva: „*Incipiunt Gesta Hungarorum per Magistrum N. . .*”. Ezt a figyelmetlen másoló elhagyta, az első lap üresen maradt, a *Praedictus* kezdőszó az elhagyott címre, illetve a szerzőnek így ismeretlenül maradt nevére mutat vissza.

MARCZALI – úgy látszik – „nem gondolta meg a dolgot” s „A magyar történet kútfői az Árpádok korában” c. 1880-ban megjelent könyvében változatlanul megmaradt eredeti álláspontja mellett, hogy a „*P. dictus* nem jelenthet *praedictust*, hanem a P. az író nevének kezdőbetűje”. De hogy merev állásfoglalása korántsem nyugodott a sokat vitatott kérdés lényegének alább kifejtett megismerésén, mutatja u. o.

felhozott analógiája: „Van egy lengyel évkönyvíró, kit eddig *Dzierswá-*nak neveztek. Bielowski azon valószínű hypothesis állította föl, hogy *Mierziva* a neve, még pedig azért, mert egy kézírata így kezdődik: „ego, qui sum wocognominatus, mi *M. cognominatus*ból van elrontva. *M. cognominatus* pedig nagyon megfelel *P. dictus-nak*.” (76. 1. jegyzet.) Ő is tévedett.

PAULER GYULA a vita ezen phasisában kétszer foglalkozik Anonymusszal. „A magyarok meglepedéséről írt cikkében MÁTYÁS FLÓRIÁN kormeghatározásához csatlakozik és kétségtelenül bebizonyítottak látja, hogy a „*Gesta Hungarorum*” a XII. század végén vagy a XIII. század elején íratott.¹ „Anonymus külföldi vonatkozásai”-ban számos új adattal igyekszik támogatni ez álláspontját s IV. Béla kora ellen argumentálva, alig veszi észre, hogy bizonyítékainak többsége a XII. század közepe, tehát a II. Béla halála utáni kor mellett jobban érvényesíthető, mint III. Béla kora, a XII. század vége mellett. A Névtelen Jegyző személyét csak röviden érinti. A kezdőszó olvasása kérdésében – nem ismervén az eredeti kódexet – nem mer határozott állást foglalni: „Mi pedig a P. betűt illeti, a kérdés még teljesen nincs eldöntve, mert M. FLORIANUS a P. után határozottan pontot tesz, míg FEJÉRPATAKY szerint ily pont nincsen”. De azon feltevéssel, hogy ha a „bevezetés P. betűje csakugyan sigla és nem a *prae-nek* rövidítése”, megkockáztatja azt a gyanítást, hogy ama *Pál* lehetett, ki III. Bélának oklevelét a zara-vecchiai Szt. Jánoskolostor szabadságainak megerősítéséről 1188-ban Esztergomban kiadta.² Csakhogy feltevése olvasási hibán alapszik. Az 1188. évi oklevelet KUKULJEVIC adta ki a „Codex Diplomaticus Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae” c. gyűjteménye II. k., 146. 1. Keltezése: „Datum Strigonio permanus Pauli, aule regie. . .”, itt megszakad az oklevél szövege. Ma már ki tudjuk egészíteni, az elmaradt szó: „cancellarii.” De a *Paulus* helyett *Saulust* kell olvasnunk. Hiteles oklevelekből tudjuk, hogy 1183-ban István comes fia Saul volt III. Béla prothonotariususa, majd kancellárja, 1188-ban választott csanádi püspök és ismét kancellár lett, később (1192-1202) pedig kalocsai érsek.³

Míg MARCZALI-nak német nyelven is megjelent, forráskutatás szempontjából kiváló becsű, fentidézett cikke (1877) és könyve (1882) a német irodalomban éreztette az Anonymus-kérdés tekintetében meglehetősen káros hatását (RADEMACHER 1885, OTTOKÁR LORENZ 1886, HEINEMANN 1888, WATTENBACH 1894, POTTHAST, IL kiad., 1895), itthon a heves viták után hosszabb csend állott be. Még FRANZ RÜHL egy fontos forrásfelfedezéséről sem vettek egyidejűleg (1883) tudomást.⁴ A közeledő Millennium terelte ismét az érdeklődést a honfoglalás történetírója felé.

FEJÉRPATAKY álláspontjának megdönthetetlen voltát Anonymus kitűnő facsimile-kiadásával dokumentálta (1892). Úgy ebben, mint a *Magyar Honfoglalás Kútjöine*k a Magyar Tud. Akadémia által 1900-ban kiadott monumentális kötetében érvényre jutott „*Praedictus*” olvasása s ez utóbbiban, Anonymus szövege elé írt előszavában röviden összefoglalva, de lényegében változatlanul ismétli ehhez fűződő fiatalkori megállapításait:

¹ Századok, 1877. 377. 1.

² Századok, 1883. 97-98.

³ FEJÉRPATAKY, A királyi kancellária 92; SEBESTYÉN, id. m. II. 62, 70; SZENTPÉTER Y, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 45-48. 1., 137., 138., 147. sz.

⁴ FR. RÜHL, Zu den Quellen des Anonymen Notars des Königs Béla, Forschungen zur deutschen Geschichte, 1883. XXIII. 601.